

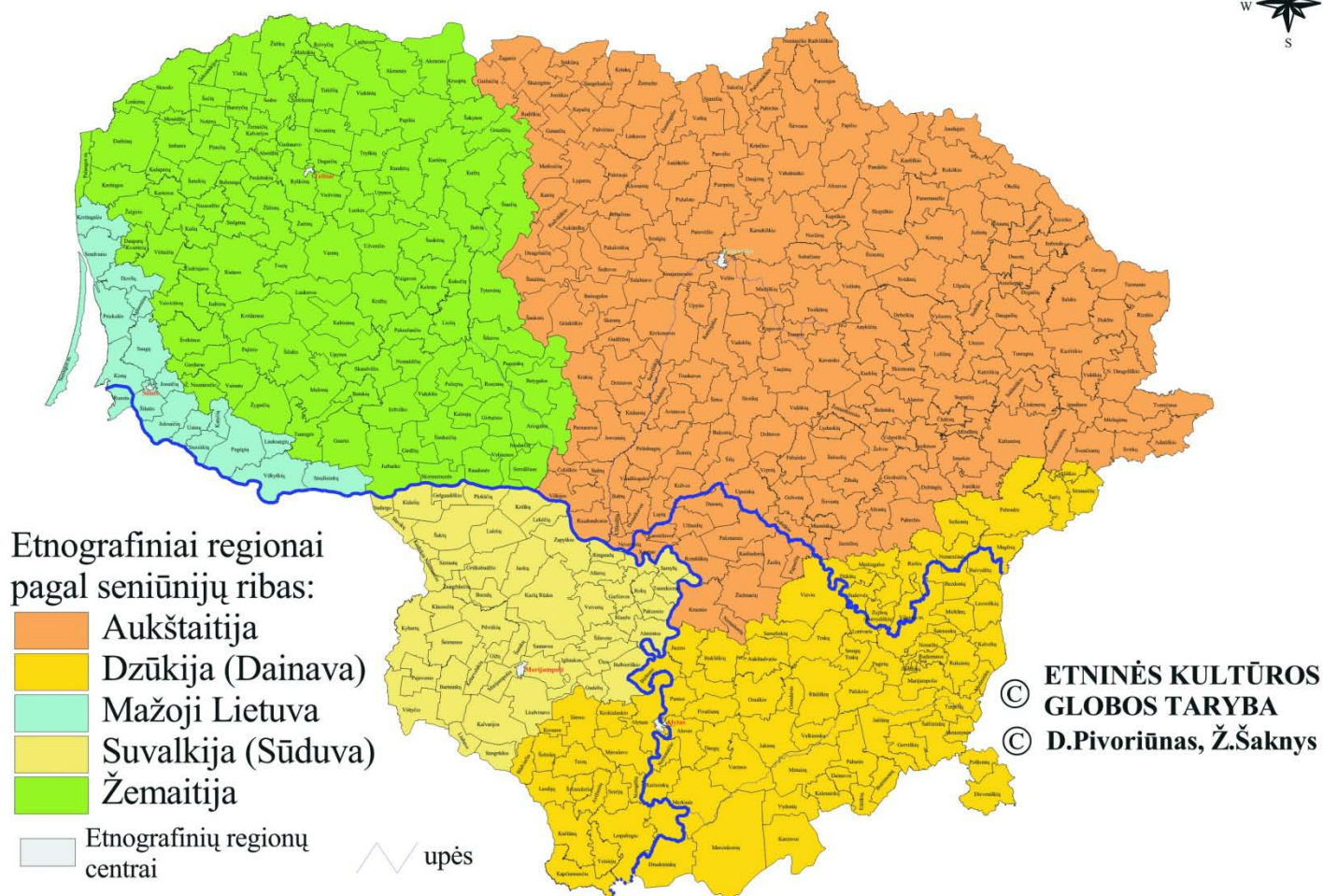
21. Lietuvos etnografiniai regionai

Perskaitykite tekstą ir atsakykite į klausimus.

Klausimai:

1. Kuo specifinis yra Mažosios Lietuvos regionas?
2. Kuo remiamasi skiriant etnografinius regionus?
3. Kokie veiksniai lėmė lietuvių ir jų kaimynų kultūrų panašumą?
4. Ką galite pasakyti apie gyvenamojo namo raidą?
5. Kaip regionų kultūrinis savitumas reiškiasi per kalbą?
6. Kokius regionų gamtinius savitumus mini autorius:
 - Žemaitijos,
 - Aukštaitijos,
 - pajūrio ir pamario (Mažosios Lietuvos)?
7. Kaip verslo augimas priklausė nuo gamtos?
8. Kaip regionų skirtumus lemia ekonominės sąlygos?
9. Kiek, Jūsų nuomone, svarbūs regioniniai skirtumai šiandien?
10. Kokius regionų skirtumus reikėtų naikinti, kokius – saugoti?

LIETUVOS ETNOGRAFINIAI REGIONAI

www3.lrs.lt

Lietuvoje tradiciškai skiriamos keturios etnografinės sritys: Žemaitija, Aukštaitija, Dzūkija bei Suvalkija arba Sūduva. Šiandien daugelis autorių prisimena ir penktąjį, nepelnytai užmirštą Mažosios Lietuvos regioną, kurio kultūrinę specifiką lėmė ir etninės-genetinės krašto susiformavimo aplinkybės, ir politinė priklausomybė Prūsijos karalystei. Atskiros etnografinės sritys skyrėsi viena nuo kitos vietinių gyventojų kalbos vartojimo ir tarmės ypatybėmis, vyraujančiomis šventėmis, gyvenamojo namo tipu ir vidaus suplanavimu, aprangos ir kitokiais materialinės bei dvasinės kultūros savitumais.

Pamatinės kiekvienos kultūros ypatybės priklauso nuo daugelio skirtingų veiksnių – gamtinių sąlygų, migracijos, kontaktų su kitomis kultūromis, geopolitinės ir ekonominės regiono raidos aplinkybių. Tie patys dalykai gali lemti ir kultūrinį bendrumą, ir regioninius kultūros skirtumus. Rytinėje Europoje gyvenančių tautų protėviai šiose platumose įsikūrė labai seniai. Jų bendra istorija tęsiasi mažiausiai kelis tūkstančius metų. Dauguma jų priklauso indoeuropiečių kalbinei šeimai. Kitaip sakant, Šiaurės rytų Europos žemdirbiai yra ne tik bendros indoeuropietiškos kultūrinės tradicijos paveldėtojai, bet ir ilgą laiką gyveno maždaug vienodomis gamtinėmis sąlygomis. Todėl lietuviai ir artimiausi jų kaimynai – latviai, gudai, lenkai, rusai ilgainiui išplėtojo beveik tokias pat materialinės ir dvasinės kultūros formas.

Ekonominis lietuvių ir kitų vidurinėse Rytų Europos platumose gyvenusių tautų pagrindas – žemdirbystė. Dar ir šiandien trečdalis etninės Lietuvos teritorijos yra apaugusi miškais, nors šių dienų girios nė iš tolo neprilygsta senųjų Lietuvos miškų plotams. Natūralu, kad pagrindinė statybos medžiaga Rytų Europoje buvo medis.

Seniausias antžeminio statinio tipas – namas (žem. *noms, nums*) buvo su atviru ugniakuru, vienos patalpos, be lubų ir grindų. Kartu su žmonėmis po vienu stogu glaudėsi gyvuliai. Vėliau patalpų gausėjo. XVI a. šalia namo atsiranda naujas gyvenamojo namo tipas – troba. Šeimynai persikėlus visam laikui gyventi į trobą, *numas* pavirto gyvulių tvartu. Senesnėje literatūroje namas laikytas tik žemaičiams būdingu gyvenamuoju pastatu. Vėliau įrodyta, kad gyvenamasis namas su atvira ugniaviete buvo paplitęs visoje Lietuvoje, tačiau rytiniuose rajonuose jis išnyko anksčiau, užleisdamas vietą dūminei pirkiai su moline krosnimi. Visoje Lietuvoje stogas iš pradžių buvęs šiaudų arba nendrių, paskui buvo dengiamas stiegėmis (medžio skiedromis), dar vėliau – skarda ar čerpėmis.

Etnografinių regionų kultūrinis savitumas gali reikštis per sritinius tarmės ypatumus. Tie patys darbo įrankiai atskiruose Lietuvos regionuose vadinami savitais vardais, arba, priešingai, tuo pačiu vardu vadinami skirtingi daiktai. Pavyzdžiui, pagrindinis lietuvių arimo įrankis – *žagrė*, šiuo vardu vadinta tik Rytų ir Pietų Lietuvoje. Vakarų ir Vidurio Lietuvoje tas pats padargas vadintas *žambiu, girgžda, stagute* ir kitaip; Šiaurės Lietuvoje – *arklu*. Skirtingai vadinti ir gyvenamieji pastatai. Žemaitijoje – *troba*, rytinėje Aukštaitijoje, Dzūkijoje – *pirkia*, Suvalkijoje – *pirkia, gryčia* arba *stuba*.

Kitas svarbus veiksnys – gamtinių sąlygų savitumas. Užliejamos pamario lygumų pievos, tarp vidurio Žemaitijos kalvų išsibarstę pavieniai ąžuolai, tamsūs eglėnai ir užpelkėjusios buvusių ežeriukų akys, Pajūrio ar Vidurio Lietuvos lygumose glūdintys tamsūs ir drėgni spygliuočių ar lapuočių masyvai, eglėmis ir beržais apaugusios Aukštaitijos kalvos ir tarp jų tyvuliuojantys nesuskaičiuojami ežerai ir ežerėliai, pagaliau, šviesūs, tiesiog kiaurai permatomi Dzūkijos pušynai su minkšta samanų paklote sukelia vis kitokias emocijas ir dvasinę nuotaiką.

Miškai ir kalvos, lygumos, ežerai ir upės, regioninės klimato ypatybės, ne tik sukuria savitą kraštovaizdį, bet ir lemia krašto gyvenamosios ypatumus. Pavyzdžiui, upės su dideliais kasmetiniais vandens lygio svyravimais lemia labai aukštai virš vandens iškeltų lieptų konstrukcijas. Labai saviti yra Nemuno deltos žvejų kaimai – jiems gatvę atstoja upė, per kurią nėra tiltų, o susisiekimui naudojamos valtys. Tokie yra Minijos, Šyšos, Pakalnės kaimai Šilutės rajone. Mažai miškingose šiaurinėse Vidurio Lietuvos vietovėse, kur yra daug statybai tinkamo molio, buvo išplitę gyvenamieji namai ir ypač ūkiniai pastatai plūktinėmis molio ir šiaudų sienomis. Gamta gali lemti netgi verslų augimą. Pavyzdžiui, ten kur žemėje yra molio klodų, išaugdavo puodininkystės reikšmė. Šiaurės Rytų Lietuvos ežerynuose ir pajūrio kaimuose tradicinis vietinių gyventojų verslas buvo žuvininkystė. Rytiniuose ir ypač pietrytiniuose rajonuose dirvožemis kur kas prastesnis nei kitose Lietuvos srityse, todėl ten smėlynuose būdavo auginami grikliai, o Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos dirvos geriau tiko linams auginti.

Didelės įtakos etnografinių sričių formavimuisi galėjo turėti etnogenetiniai regiono raidos subtilumai, istoriniai kontaktai su kitomis gentimis. Pastarųjų dešimtmečių archeologų tyrimai rodo, kad vakarų ir rytų baltų genčių istorija skyrėsi kur kas labiau iki šiol buvo manoma. Norberto Vėliaus atskleista geografinė baltų kultūros orientacija nėra nei atsitiktinis, nei unikalus reiškinys. Religinė ir pasaulėžiūrinė kultūros orientacija rytų/dangaus – vakarų/požemio linkme gana dažnai sutinkama archajiškose indoeuropietiškos kultūros. Tokių skirtumų atspindys yra tai, kad Aukštaitijoje ir Pietryčių Lietuvoje paplitę aukšti ir net labai aukšti kryžiai, o Žemaitijoje populiarsnės žemos koplytėlės ant tvirto akmeninio pamato.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje regionų ekonominės raidos netolydumas buvo reikšmingas etnografinis veiksnys. Stambiuose Užnemunės valstiečių ūkiuose anksčiausiai prigijo modernios ūkininkavimo formos ir individualios ekonominės naudos išskaičiavimais pagrįsti kaimo gyventojų santykiai. Pietryčių Lietuvos žemdirbiai dar ilgai laikėsi tradicinių žemdirbystės būdų. Mažojoje Lietuvoje, Užnemunėje, Žemaitijoje, plečiantis rinkos ekonomikai, sparčiai keitėsi tradicinė žemdirbių gyvenimo sankloda. Pavyzdžiui, Dzūkijoje XX a. pr. papročiai vis dar buvo išlaikę ritualines formas, o ekonomiškai pažengusiuose Lietuvos regionuose kalendorinių švenčių apeigos sparčiai kito, prisitaikydamos prie modernėjančios visuomenės poreikių.

Visoje Lietuvoje ekonominis ūkio pajėgumas lėmė žemdirbio gyvenamojo namo dydį, įrengtų patalpų skaičių ir jų apstatymą. Vidutinių ir stambių ūkių statiniai buvo didesni ir architektūrinio požiūriu įvairesni. Juose anksčiau pasirodė vienodų fabrikinės gamybos baldų, modernus virtuvės inventorių. O mažažemių valstiečių namai buvo nedideli, dažniausiai vienos patalpos, su priemene ar be jos, mažais langais, dengti šiaudais.

Ekonominė krašto raida didele dalimi priklausė nuo geopolitinės situacijos regione. Geografinis Prūsijos artumas lėmė tai, kad modernios agrotechninės technologijos pirmiausiai pasirodė ekonomiškai pajėgiausiuose Užnemunės ir Žemaitijos valstiečių ūkiuose. Čia anksčiausiai paplito mašininė gamyba (iš pradžių – arklių varomi padargai, vėliau – garo mašinos). O Livonijos uostų (Rygos ir kt.) artumas turėjo nemažą įtaką prekinės linininkystės augimui šiauriniuose Lietuvos rajonuose. Užnemunėje baudžiava buvo panaikinta 1817 m. Kaimų skirstymasis į vienkiemius valstybinėse ir privačių savininkų žemėse čia prasidėjo maždaug 1820 m. Tačiau perkeliama valstiečiai negalėjo laisvai pasirinkti sodybos vietos, ji būdavo iš anksto paskiriama prie kelio. Taip Užnemunės pietrytinėse srityse (dab. Alytaus, Lazdijų r.) susiformavo linijiniai kaimai.

1922 m. žemės reforma aplenkė 1920 m. nuo Lietuvos atplėštą Vilniaus kraštą. Todėl šiandien būtent šiame regione yra daugiausiai išlikę gatvinių kaimų.

Pagal <http://www.sviesa.lt>

Žodžiai

lemti, lemia, lėmė būti priežastimi, veiksmu, turėti sprendžiamos reikšmės

linkmė *mot.* kryptis, plėtojimosi kelias

molis *vyr.* gabalinė žemė iš smulkiausių sukibusių dalelių, keramikos žaliava

padargas *vyr.* žemės darbo ar namų ūkio įrankis

pamatinis, -ė sudarantis pamatą, ant kurio kas nors yra, iš kurio kas kyla; pagrindinis, svarbiausias

paveldėti, paveldi, paveldėjo gauti kaip palikimą

platuma *mot.* laipsniais matuojamas nuotolis nuo pusiaujo

prilygti, prilygsta, prilygo pasidaryti, būti lygiam su kuo, susilyginti

raida *mot.* laipsniškas kitimas, plėtotė, evoliucija

sąlyga *mot.* objekto santykis su aplinkiniais reiškiniiais, be kurių jis negali egzistuoti; reikalavimas, keliamas tariantis

sankloda *mot.* visuomeninės ekonominės formacijos gamybiniai santykiai, visuomeninė gamybos forma

statinys *vyr.* pastatas

veiksnys *vyr.* skatinamoji priežastis, faktorius

